

МАРИЈА СТЕФАНОВИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

АНАЛИЗА АСОЦИЈАТИВНОГ ПОЉА ХОРОШО – ОД ЗНАЧЕЊА ДО ВРЕДНОСТИ**

Лексема „*хорошо*” је у руском језику вишезначна, те се у асоцијативном пољу успостављају разноврсне везе између стимулуса, који у овом случају може припадати различитим врстама речи, и реакција. Пошто је стимулус истовремено и главни маркер позитивне оцене, анализа садржаја даје и елементе система вредности. Комплексност материјала условила је његову примарну поделу на основу одсуства и присуства објекта оцене, што је омогућило лакши увид у нијансе значења самог стимулуса када није експлицитно повезан са оцењивањем и потврдило резултате раније спроведених семантичких истраживања, и, са друге стране, преглед објеката који се позитивно вреднују и могу бити разврстани на основу броја реакција у хијерархију. У складу са очекивањима, доминирају виталне вредности, а прате их хедонистичке.

Кључне речи: вербалне асоцијације, оцена, хорошо, руски језик

Marija Stefanović

THE ANALYSIS OF THE SEMANTIC FIELD OF THE ADVERB *ХОРОШО* – FROM THE MEANING TO THE VALUE

The word *хорошо* in the Russian language is polysemantic and it can belong to different parts of speech. This is the cause for existence of heterogenic pairs between the stimulus and reactions in the associative fields for the word *хорошо* as presented in the Slavic Dictionary of Association (*Славянский ассоциативный словарь*) and the Russian Dictionary of Association (*Русский ассоциативный словарь*). The lexeme *хорошо* is also the basic marker of (positive) evaluation. The complexity of the stimulus-reaction pairs (1101 in total) was the reason for introduction of the two-step classification. The primary division, based on criterion of

* mstefanovic@ff.uns.ac.rs

** Рад је резултат рада на пројекту „*Језици и културе у времену и простору*” (178002) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

presence or absence of an object of evaluation, made it possible to apply results of the previous semantic research on lexeme *хорошо* on the one hand, and on the other hand to establish a hierarchy of values related to everyday life of average Russian speakers.

Key words: verbal associations, hierarchy of values, Russian, *хорошо*

I Увод

Психолингвистички експерименти чији резултат су асоцијативни речници са валидним асоцијативним пољима (АП) дали су драгоцен материјал за савремена когнитивистички оријентисана семантичка истраживања. Анализа АП незаобилазна је у етнопсихолингвистици, лингвоконцептологији, а све чешће се користи и у лингвокултурологији и другим дисциплинама која истражују различита знања припадника језичко-културне заједнице. Ништа мањи значај имају АП и за утврђивање и проверу поставки и резултата до којих су дошли представници других лингвистичких праваца. Јединица која се проучава у оваквим истраживањима је пар стимулус-реакција¹ као елемент асоцијативне мреже, и с обзиром на могућност постојања комплексних веза којима стимулус и реакција могу бити спојени на више нивоа, у фокусу истраживача могу бити различити фрагменти асоцијативне мреже, односно свако АП може се представити као мултифасетни скуп јединица повезаних на различитим нивоима, а од циља истраживања зависи на који аспект здруживања ће се обратити посебна пажња.

Пошто се у последње време појавио већи број етнолингвистичких пројеката и радова која се баве оценом и вредносним системом у језику и култури², првобитни циљ овог истраживања био је да се утврди да ли је на нивоу асоцијативног поља „*хорошо*” (срп. *добро*) могуће реконструирати елементе система вредности или објекте вредновања, јер је лексема *хорошо* основна општа позитивна оцена, а у два различита асоцијативна речника руског језика (*Русский ассоциативный словарь* – даље: РАС и *Славянский ассоциативный словарь* – даље САС) постоје валидна АП за стимулус *хорошо*,³ што је основа за добијање релевантних података

¹ Даље у тексту: С-Р.

² На пример, у последњих неколико година појавила се серија зборника насталих на пројекту ЕУРОЈОС под руководством академика ПАН Жежија Бартомињског под општим називом *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, зборник *Категорија оценки и система ценностей в языке и культуре* под редакцијом С. М. Толстој, зборник *О вредностима у српском језику* који је уредио Д. Ајдачић итд.

³ Анализиране су 572 реакције из САС и 529 реакција из РАС. Постоји разлика од 2, односно 3 реакције на нивоу целокупних асоцијативних поља у односу на податке у речницима, али могуће је да се ради о штампарским грешкама. У сваком случају, раз-

о садржају језичке свести савремених говорника у вези са наведеним стимулусом. Међутим, материјал представљен у АП утицао је на проширивање фокуса истраживања и отварање нових тема.

Комплексност истраживања АП „*хорошо*” условљава чињеница да лексема *хорошо* у руском језику може, у зависности од функције у тексту, да припада различитим врстама речи (придевима, прилозима, предикативима, речцама⁴), те да у складу са тим има велики потенцијал за стварање разноврсних парова С-Р, који је у посматраним АП у потпуности реализован.

Анализа сваког АП почиње груписањем реакција на такав начин да се везе између стимулуса и реакције објашњавају постојањем мотивације за њихово удруживање, јер се претпоставља да је одговор логичан у одређеној ситуацији коју истраживач треба да идентификује и на основу тога да класификује реакцију. Мада је због вишезначности стимулуса могуће да се конкретна веза међу члановима пара С-Р тумачи на више начина, сматрамо да је класификација коју смо предложили адекватна, јер број семантички и прагматички блиских реакција на нивоу АП указује на постојање очигледних модела за предложено груписање. У радовима посвећеним истраживању АП (Караулов 1999: 80–101, в. и Стефановић 2005: 30) говори се о различитим нивоима повезивања стимулуса и реакције у асоцијативно-вербалној мрежи: први ниво је граматички, други је когнитивни а трећи прагматички. Формирање пара С-Р може, према томе, бити засновано на основу њиховог облика и семантике⁵, на основу знања о свету у којем живе испитаници,⁶ или на основу познавања ширег контекста комуникације, што пар С-Р преноси у домен прагматике. Када је стимулус вишезначна лексема која притом може, у складу са својим граматичким потенцијалом, да успоставља различите везе, као што је случај са лексемом *хорошо*,⁷ приступ опису садржине АП зависи од конкретног циља и не мора бити заснован на анализи на основу наведених нивоа повезивања стимулуса и реакције. С обзиром на обим и комплексност материјала, рад је подељен у две целине: најпре

лика у броју реакција је занемарива јер не утиче ни на који начин на предложени начин анализирања садржине АП.

⁴ В., на пример, Богданова (2013: 34–35), као и податке у лексикографским изворима.

⁵ Или само на основу облика (фонетског или морфолошког), или само на основу семантике.

⁶ У овом случају они стимулусу приписују нека (по њиховом мишљењу) уобичајена својства, или се пар С-Р доводи у везу која се тумачи на основу познавања специфичне културе испитаника.

⁷ У речнику Ожегова (даље – Ож.) даје се у оквиру одреднице *хороший*, а за сам облик *хорошо* наводи се 6 значења. Речник Левгејеве даје 8 значења за лексему *хорошо*, о чему више говоримо у закључку.

представљамо реакције које не садрже оцену објекта, процеса или својства, већ су условљене искључиво формалним или прагматичким разлозима, а затим оне које садрже оцену. Коментари који се тичу семантике лексеме *хорошо* и парова С-Р представљених у првом делу дају се након класификације и анализе АП.

II Анализа асоцијативних поља

Редослед којим су представљене групе условљен је укупним бројем реакција у асоцијативним пољима. Први број у загради односи се на број реакција у САС, други на број реакција у РАС. У фуснотама које садрже реакције оне су поређане у опадајућем низу, са бројем након последње реакције којом је одговорио исти број испитаника. Уколико након низа нема броја, то значи да је на наведени начин одговорио по један испитаник.

1. Реакције које нису резултат непосредног оцењивања објеката, процеса или појава

1.1. Реакција представља гео замишљене конверзације са испитивачем (280; 164)

Спровођење асоцијативног експеримента, посебно у ситуацији када испитивач чита стимулусе на које се одмах одговара,⁸ може да утиче на добијање реакција које се тумаче као реплика испитаника на претпостављено питање „саговорника” изражено стимулусом.⁹ Најпре издвајамо реакције које по свом облику и стилској маркираности недвосмислено указују на то да су део претпостављене конверзације,¹⁰ а потом оне које су синоними и антоними лексеме *хорошо*. Због полисемантичности стимулуса, који, као што смо рекли, може бити и речца, и предикатив, лако је замислити изговарање стимулуса *хорошо* са упитном интонацијом (тада би се питање на српски језик могло превести као „Је ли (ово / овако) добро?”), а одговор би могао бити различит, позитиван или негативан, што се вербализује синонимима или антонимима,

⁸ На овај начин спровођен је експеримент за добијање АП у РАС.

⁹ То значи да све реакције у АП могу да се посматрају као да припадају прагматичком нивоу, пошто се сматра да су реакцију на овакав начин повезану са стимулусом испитаници вероватно користили у личној комуникацији или сусретали у текстовима, али приликом анализе АП то није целисходно. О овоме в. више код Ј. Н. Караулова (Караулов 1993: 200–210; 1999: 97–98).

¹⁰ Једна од реакција на могуће виђење стимулуса као питања упућује и експлицитно: реакција *ли это*, забележена у РАС, представља „продужетак” стимулуса који доводи до пуног питања (*Хорошо ли это? – Да ли је это добро?*).

или употребом исте лексеме. Питање би се такође могло превести као „Слажеш ли се?”¹¹, што може изазвати реакције истог типа. Узависности од семантике пара С-Р реакције делимо у три групе:

1.1.1. Реакција представља потврдан или одричан одговор на претпостављено питање најопштије природе¹²

Присуство облика типичних за говорни језик потврђује поимање анкете као неформалног дијалога са испитивачем (*а как же, во!, да, лучше некуда, неточно, нет, ой до чего же хорошо*). У ову групу сврставамо и реакцију *договорились* (договорено, важи) која такође указује на контекст имагинарне комуникације.

Посебну целину у оквиру ове групе представљају антоними¹³ (185; 96) и синоними¹⁴ (54; 25), који се могу посматрати и као негативни и потврдни одговори. С обзиром на то да је семантика парова са синонимима и антонимима из овог АП предмет нашег другог рада, на овом месту само скрећемо пажњу на изражену разлику у разуђености одговора – синонима (разликују се у зависности од присуства или одсуства семе повишеног степена позитивне оцене у односу на стимулус) и на монолитност одговора – антонима, где практично не постоје реакције осим правога антонима – *плохо* (срп. *лоше*).

Реакција *нормално* уобичајен је одговор у комуникацији, док се реакција *норма* везује за прву наведену лексему. Ове реакције посебно су важне за утврђивање семантике лексеме *хорошо*, о чему пишемо ниже.

1.1.2. Реакција је одговор на претпостављено питање са значењем „Да ли је (ово / нешто) добро / довољно / задовољавајуће?”¹⁵

У овом случају стимулус се посматра као лексичка јединица која садржи потенцијалну сему изражавања степеновања или количине, или указује на постојање „равнотеже” (*очень, не очень, умеренно*).

¹¹ Подаци из Ож. за треће наведено значење лексеме „хорошо“ говоре да се она, употребљена као речца, користи за изражавања слагања (*да, согласен, ладно* – да, слажем се, у реду).

¹² САС (9) нормално 3, хорошо 2, да, неточно, ой до чего же хорошо, хорошо и есть хорошо; РАС (11) да, нет, хорошо 2, а как же, во!, договорились, норма, нормално.

¹³ САС (185): плохо 181; и плохо 2, отвратительно, херово; РАС (96): плохо 94, и плохо, или плохо.

¹⁴ САС (54): отлично 10; прекрасно 5, здорово, неплохо 4, добро, замечательно, кайф, класно, нормално 3, клево, правильно, хорошо 2, верно, идеално, круто, ОК, положительно, прелесть, тоже неплохо, хорошо и есть хорошо, чудесно, это прекрасно, РАС (25): отлично 11, прекрасно 3, здорово, хорошо 2, good, великолепно, добро, кайф, о'кей, солидно, прелестно.

¹⁵ САС (13) очень 5, очень хорошо, не очень 2, мало, много, но мало, но нету; РАС (16) очень 4, да не очень, не очень, очень хорошо, посредственно 2, лучше некуда, много, но мало, умеренно.

1.1.3. Реакција је продужетак замишљеног дијалога са испитивачем¹⁶

Реакције укључују реплике на више „питања” која би могла бити постављена током разговора. Унутар ове групе су и реакције *всем ли?*, *мне* и *тебе* које упућују на потенцијалну ограниченост обухвата стања оцењеног као „добро (је)” и реакције које указују на постојање временског оквира у који испитаници позиционирају своје доживљавање стања „добро (је)”. Овде су представљени облици глагола *быть* у различитим временима и реакције које указују на потенцијалну (не)пролазност стања.

Посебно је значајна и реакција *ну и что* (срп. *па шта*) имплицитно указује на то да нема ничег посебног ако је неко / нешто добро, тј. да је „добро” уобичајено и нормално, о чему пишемо ниже.

1.2. Вишезначности стимулуса¹⁷ (23; 39)

„Хорошо” је једна од оцена у руском школском систему, и, с обзиром на то да је асоцијативни експеримент вршен на ученичкој и студентској популацији, не изненађује велики број реакција овог типа. Уобичајена фраза која се користи у контекстима повезаним са школовањем је „*учиться на хорошо*”, што се може превести као „*бити врло добар*”, и облици споменутог глагола налазе се 17, односно 25 пута у САС и РАС. Реакција *заниматься* представља синоним глагола *учиться*, а семантички блиска је и реакција *знание* (срп. *знање*). Реакције *оценка* (срп. *оцена*), *четыре* (срп. *четири*) и 4 експлицитно потврђује везу са оцењивањем. Бележе се и реакције које се односе на врсту провере знања (*зачет* – срп. *колоквијум*) и на школске предмете (*история*).

Једна реакција из РАС (*красиво* – срп. *лепо*) представља синоним конструкције (комбинације С-Р) *хорош собой* (срп. *леј*).¹⁸

¹⁶ САС (23) всегда 3, было, мне 2, будет, быть, бы, вечно, все, иногда, кончается, ли это, мне, не всегда, но редко, ну и что, сейчас, тебе, что нету, что пронесло; РАС (18) быть, возможно, сегодня 2, будет, бы, все, всем ли?, да не все, когда хорошо, ли это, мне, не бывает, ну и что, тебе, то как.

¹⁷ САС (23): учиться 14; учится 2, 4, зачет, знать урок, история, оценка, учусь, школа; РАС (41): учиться 23, знать 4, оценка 3, заниматься, посредственно, четыре 2, 4, знание, учимся, учись; красиво.

¹⁸ О случају полисемантичности овог руског облика говори и М. Ивић (2005).

1.3. Реакције су изазване прецедентним текстовима¹⁹ (15; 18)

Ј. Н. Караулов сматра да овакве реакције припадају прагматичком нивоу, јер су обавезно део текстова који су познати великом броју припадника језичко-културне заједнице и њихов пун облик једноставно се реконструише, пошто представља или део цитата, или садржи недвосмислено указивање на њега (преко имена аутора, извођача, врсте или жанра текста итд.). У анализираним АП налазимо на бројне елементе изреке *все хорошо, когда хорошо кончается* (срп. *све је добро што се добро сврши*), а остале реакције упућују на ауторска дела (нпр. на поему Мајаковског „*Хорошо*”, на његове стихове посвећене деци („*Что такое хорошо и что такое плохо*”, чији јунак је назван у реакцији *крошка сын*), на јунака приче за децу А. Гајдара (*Мальчиш-Кибальчиш*) итд. Реакција *Плаха*²⁰ може се посматрати и као оцена романа и бити сврстана у објекте оцене (в. ниже).

1.4. Реакције указују на познавање драматичког стањуса стимулуса²¹ (1; 2)

Две забележене реакције односе се на компаратив облика „*хорошо*” схваћеног као придев или као прилог: *лучше* (боље), а једна је указивање на врсту речи: *наречие* (прилог).

1.5. Реакције су симболи (2; 0)

У АП „хорошо” у САС присутне су две реакције овог типа: + и *белый цвет*. Прва наведена реакција указује на то да се лексема-стимулус асоцира са позитивним у најширем смислу речи, а укључивање друге у ову групу изазвано је позитивном културолошком обојеношћу беле боје.

2. Реакције су објекти оцењивања

У овој групи налазе се реакције које тумачимо као резултат стварног оцењивања објеката, активности и стања, а не, као што је био случај у претходној групи, као углавном конвенционалне одговоре на „питање” постављено употребом стимулуса.

¹⁹ САС (15): *что хорошо кончается* 4; где нас нет 2, а что такое плохо, живет Винни-Пух, конец, Мальчиш-Кибальчиш, Маршак, Маяковский, на Руси жить, что все хорошо кончается, „Что такое хорошо, и что такое плохо”; РАС (18): Маяковский 5, поэма 4, в стране Советской жить 2, когда все хорошо кончается, кончатъ, крошка сын, Маяковского, плаха, под мирным небом, что такое плохо.

²⁰ Наслов романа Ч. Ајматова.

²¹ САС (1): *лучше*; РАС (2): *лучше, наречие*.

У литератури посвећеној испитивању вредности даје се више хијерархијских лествица на основу којих се објекти у најширем смислу речи вреднују,²² а материјал који дају АП омогућује проверу њиховог редоследа која се односи на свакодневни живот, пошто је прва вербална реакција на стимулус обично реч која се са њим повезује због честе и уобичајене употребе.

Редослед група које представљамо и овде је условљен бројем реакција које припадају одређеном типу.

2.1. Вишале вредности (97+99)

2.1.1. Живот²³ (74; 72)

Највећи број реакција укључује експлицитно позитивно вредновање живота у најширем смислу, односно првенствено одређеног начина живота. У ситуацији када стимулус може имати улогу прилога, велики број и апсолутна доминација глагола међу реакцијама указује на то да у заједници постоји став да се може „добро живети”, док се на основу других реакција (в. ниже) може реконструисати оно што се сматра важним да би се могло рећи да неко „добро живи”. У ову групу сврстали смо и реакцију „*жить не запретишь*”, иако је она резултат постојања изреке (прецедентног текста), због непосредног указивања на позитивно вредновање начина живота. Наиме, у руском језику чешће се користе формулације „*красиво / богато жить не запретишь*” (не можеш забранити да неко лепо / богато живи), што је највероватније утицало на испитанике у оба експеримента да повежу богатство и лепоту са добрим животом.

2.1.2. Менталне способности и интелектуална активност²⁴ (7; 11)

Размишљање, писање и читање могу се сматрати и способностима и активностима, и у зависности од тога могу се тумачити парови стимулус-реакција и преводити као „добро је кад се чита” или „читати добро / лепо”. У овој групи налази се и именица *мысль* (мисао) због семантичке блискости са осталим реакцијама.

²² На пример, Bartmiński (2014: 10), Бартмињский: (2011: 60), Березович (2004: 12), Толстая (2015: 12), Серебренникова (2011: 17), Сурженко (2011: 4–6, 10).

²³ САС (74): жить 64; живем, живет, живет, живут; жизнь, светлый день в лесу; жизнь, жить!, жить на земле, жить на свете, жить не запретишь; РАС (72): жить 60, живем, живет, 3, живешь, живьем, жить на свете, жить не запретишь, жить хорошо, на свете жить.

²⁴ САС (7): думать, знать 2, подумать, придумал, читать; РАС (11): думать, писать, понимать 2, думать о жизни, думаю, мысль, обдумать, читать.

2.1.3. Храна²⁵ (9; 9)

Јело, судећи према броју реакција у АП, има већи значај као објект позитивне оцене од пића (глагол *выпить* у говорном језику најчешће се користи за употребу алкохолних пића), јер се лексеме повезане са храном налазе у 16, а са пијењем у 2 реакције.

2.1.4. Здравље²⁶ (7; 7)

Осим очигледних реакција повезаним са здрављем, у ову групу укључили смо и реакцију *сердце* (срце), јер указује на важан орган, и три реакције које указују на процесе неопходне за живот (*дышится* – две реакције и *выдох*), мада би оне могле да се протумаче и као узроковане задовољством због чистог ваздуха или као издах који може бити физиолошка реакција на престанак стресне ситуације. У асоцијативним пољима забележене су само четири реакције у вези са перцепцијом (у свим случајевима ради се о глаголу *видеть* – видети). О семантици ових облика (глагола и предикатива) у вези са прилогом *хорошо* говоримо посебно у закључку.

2.2. Одмор и ојуштање (68; 103)

Реакције у овој групи су бројне. Важно је истаћи да постоје оне које експлицитно упућују на то да се позитивно вреднује слободно време²⁷, али и то када га има довољно и када не треба журити.²⁸ У РАС налазимо и реакцију *успеть* (срп. *стићи*), што има сличну семантику.

2.2.1. Пасиван одмор (33; 66)

У овој подгрупи разликујемо више мањих целина, од којих се бројношћу издвајају реакције које експлицитно указују на позитивно вредновање одмора,²⁹ а следе оне које говоре о спавању и сну,³⁰ миру и тишини³¹ и лежању.³² Реакције у вези са седењем могуће је укључити и у групу прецедентних текстова, због познатог руског филма „*Хорошо*

²⁵ САС (9): поесть 3, если выпить, есть, кушать, пить, поел!, покушал; РАС (9): поесть 4, есть 2, завтрак, покушать, пообедать.

²⁶ САС (7): видеть 3, здоровье 2, самочувствие, сердце; РАС (7): дышится 2, видно, выдох, выздоровление, здоровье, себя чувствовать.

²⁷ САС (1): провести время; РАС (3): провести время 2, проводить время.

²⁸ САС: когда много времени, некуда спешить.

²⁹ САС (8): отдохнуть 4, отдыхать 3, отдых; РАС (17): отдохнуть, отдыхать 7, отдохнули, отдых, послеобеденный отдых.

³⁰ САС (8): спать 5, поспать 2, выспался; РАС (16): спать 5, выспаться, поспать 4, сон, спит, спится.

³¹ САС (6): спокойствие 2, мир, не беспокоиться, тихо, спокойно; РАС (3): и тихо, покой, спокойствие.

³² САС: /; РАС (2): лежать, лежать на сене.

сидим!”, али и у ову групу, јер су присутне и у виду личних глаголских облика и инфинитива, што указује на то да испитаници нису имали на уму наслов филма, већ седење (чак и са додатком „*в тишине*” – срп. у *тишини*).³³ У подгрупу која се односи на пасиван одмор укључујемо и реакцију из РАС *в кино* (у биоскопу).

2.2.2. Активан одмор (16; 22)

Реакције уврштене у ову групу садрже глаголе који се у свакодневном животу не асоцирају са професионалним активностима. У прву групу сврставамо оне које се обично везују за забаву у друштву, а у другу оне које се могу вршити самостално.

2.2.2.1. Умења везана за боравак у друштву³⁴ (7+14)

Интересантно је да се глаголи које испитаници наводе односе пре свега на забаву, а посебно на ону врсту која подразумева музику. У ову групу сврстали смо и именице које су недвосмислено повезане са наведеним активностима. О глаголима умења у вези са прилогом *хорошо* говоримо више након анализе садржаја АП.

2.2.2.2. Активности везане за кретање у природи³⁵ (9+8)

За разлику од групе назване „Боравак у природи”, у овој групи реакција експлицитно се говори о физичкој активности.

2.2.3. Боравак у природи³⁶ (17;12)

Реакције у овој групи углавном су повезане са топлим годишњим добама, са светлошћу и топлотом и боравком на местима где је пријатно. Овде су уврштене и реакције из САС *шам, в деревне* (у селу) и РАС *на родине* (у родном крају) због претпостављеног контраста са урбаним начином живота.

2.3. Активности и стања у вези са животом у заједници (36+27)

У ову групу сврстали смо реакције које су релевантне за чланове заједнице: изглед,³⁷ оне које, навођењем конкретних лица, указују на позитив-

³³ САС (11): сидим 7; сидеть, сидеть в тишине, сидит, сидишь; РАС (27): сидим 21, сидеть 6.

³⁴ САС (7): петь 5, играть, песни; РАС (14): петь 8, выступить, поет, свистеть, стихи, танцевать, хор.

³⁵ САС (9): гулять, плавать 2, бродить, гулять весною, летать, погулял, спорт; РАС (7): гулять, идти 2, ехать, погулять, бежать, плавать.

³⁶ САС (17): лето, светло 2, в деревне, весна, весной, море, на море, на улице, ночью, летом, огонь, погода, светлый день в лесу, там, тепло; РАС (12): солнце 3, весна, летом, на земле, на природе, на родине, погода, свет, тепло, туманное.

³⁷ САС (9): выглядеть 3, одеться 2, выглядишь, одеваться, одет, одетый; РАС (10): одетый 4, одеваться 3, выглядеть 2, одетая.

но вредновање заједништва,³⁸ комуникативне способности,³⁹ однос према другима⁴⁰ и локацију.⁴¹ Мада реакције припадају различитим врстама речи и семантика пара С-Р може да се објасни на више начина, о чему говоримо ниже, у наведеним паровима очигледно се издваја позитивна евалуација различитих аспеката на које се у заједници обраћа пажња.

2.4. Остале активности (17; 33)

Највећи број реакција односи се на глаголе са значењем обављања посла у најширем смислу речи⁴² (међу реакцијама је и једна именица – *рабоша* (срп. *йосао*), а региструју се и оне које се односе и на различите способности.⁴³

2.5. Материјалне вредности и могућност њиховог стицања⁴⁴ (8; 9)

Реакције које наводе конкретне објекте и активности везане за стицање материјалних добара углавном се односе на новац и поседовање. У ову групу сврставамо и реакције *успех*, *преимущество* (срп. *предност*) и *удачно* (срп. *успешно*), јер указују на потенцијал стицања нечега.

3. Реакције су унутрашња осећања субјекта и спољашње манифестације осећања⁴⁵ (27; 32)

Позитивна осећања као реакција на оно што се карактерише као „*хорошо*“ (срп. *добро*), њихови узроци и начини на које се она манифестују (најчешће осмехом) представљају посебну групу.

³⁸ САС (10): нам вместе 2; гость, друг; друг, Егор, не быть в одиночестве, она, Света Васина, с ним, семья; РАС (5): батя, вдвоем, вместе, знакомый, мальчик.

³⁹ САС (7): говорить 3, беседовать, выражаться, говорит, слушает; РАС (9): говорить 5, объяснять, сказал, сказать, слушать.

⁴⁰ САС (9): помощь, поступать 2, воспитан, доброе дело, быть хорошим, относиться, согласие; РАС (3): вести себя, принять, согласие.

⁴¹ САС (1): быть дома.

⁴² САС (16): делать 6, работать 3, сделать 2, работа, сделано, идти, идут дела, уметь делать что-то; РАС (24): сделать 7, делать, сделано 4, работать, сделал 2, выполнил, поработать, поставлено, потрудиться, работаем.

⁴³ САС (1): бьет; РАС (9) шить 2, владеть, вязать, мыть, начать, пахать, побриться, уметь.

⁴⁴ САС (8): деньги 3, ванна, героин, заработать, успех, что-то иметь; РАС (9): вещь, заплатить, иметь, книга, получать, преимущество, стол, сумка, удачно.

⁴⁵ САС (27): радость 6; весело, приятно 3, веселиться, желание, легко, любить, на душе, наслаждение, не скучать, оргазм, ощущение, радостно, сладко, счастье, удовлетворение, чувство, улыбка; РАС (32): приятно 7, смеяться 3, легко, удовлетворение, удовольствие 2, благодать, весело, довольный, любить, на душе, настроение, нравиться, пароксизм, радость, сладко, смех, счастье, улыбка, улыбнуться, чувство, чувствовать.

4. Неразврстане реакције

Реакције *суша* (срп. *којно*) из САС и *мостџки* (срп. *дрвени мостџић*) нисмо сврстали ни у једну од постојећих група због немогућности недвосмисленог утврђивања мотивације за њих.⁴⁶

У табели дајемо квантификацију реакција из оба речника према предложеној класификацији.

		САС	РАС	
Реакције нису резултат оцене	Замишљена конверзација	Потврдан или одричан одговор, синоними, антоними	9 54 181	11 25 96
		Одговор на питање у вези са количином	13	16
		Продужетак дијалога	23	18
	Вишезначност стимулуса	23	39	
	Прецедентни текстови	15	18	
	Граматички статус стимулуса	1	2	
	Симболи	2	0	
	УКУПНО:		321	225

⁴⁶ С обзиром на то да би реакције требало да одсликавају високофреквентну употребу у вези са стимулусом, могуће је претпоставити да, на пример, морнари слику копна оцењују као позитивну, или да неко ко живи у мочварним пределима као добар оцењује дрвени мостџић, али испитивану популацију чине студенти и средњошколци из градских средина, те сматрамо да је неукључивање ових двеју реакција у анализу оправдано.

Реакције су објекти оцењивања	Виталне вредности	Живот		74	72
		Менталне способности		7	11
		Храна		9	9
		Здравље		7	7
	Одмор и опуштање	Слободно време, без журбе		3	4
		Пасиван одмор		29	65
		Активан одмор	У м е њ а везана за боравак у друштву	7	14
			Кретање у природи	9	8
		Боравак у природи		17	12
	Активности и стања у вези са животом у заједници		36	27	
	Остале активности		17	33	
	Материјалне вредности		8	9	
УКУПНО:			223	271	
Осећања		27	32		
УКУПНО:			27	32	
Неразврстане реакције		1	1		
Укупно:			572	529	

III Дискусија

У речнику под редакцијом Јевгењеве, као што смо на почетку истакли, указује се на то да је лексема *хорошо* вишезначна, да може да се користи, пре свега, као прилог (1. значење), у безличним конструкцијама као предикатив (значења обележена као 2, 3, 4), као речца (значења 5, 6 и 7) и као именица са значењем оцене у школском систему (8. значење). Сва наведена значења и функције у потенцијалним контекстима присутне су у разматраним АП у паровима С-Р: када је реакција глагол, стимулус се најчешће тумачи као прилог (*хорошо работатъ*), када је реакција облик карактеристичан за безличне конструкције, стимулус се сматра предикативом (*мне хорошо*), а функцију речце идентификујемо у репликама у којима се изражава слагање, што је синонимично са употребом наведеног облика као речце (*договорились, да*). Бројне су и реакције које несумњиво указују на схватање стимулуса као школске оцене (4).

Лексикографске дефиниције у наведеном речнику пре свега указују на елемент позитивне оцене који се везује за лексему-стимулус било преко семантике придева *хороший* (срп. *добар*), било преко дефиниција појединачних значења које садрже лексеме *удовлетворение, наслаждение, удовольствие, радость* (срп. *задовољство, наслада, радост*). Фрагмент АП у нашој класификацији назван *Реакције су унутрашња осећања субјекта и спољашње манифестације осећања*, у којем се појављују и наведене лексеме, недвосмислено потврђује позитиван став према објекту, активности или својству који се могу квалификовати стимулусом „*хорошо*”. У литератури о оцени, у којој се најчешће полази од анализе семантике лексеме *хорошо*, међутим, говори се о случајевима када она као језичка јединица не изражава искључиво позитивну оцену у смислу одобравања, већ указује на норму.⁴⁷

У раду посвећеном значењу оцене Е. М. Вољф (Вољф 1986: 98–99) сматра да скала оцене није у равнотежи,⁴⁸ јер је норма померена према позитивном делу на тај начин да се стање када је све у реду, тј. *добро*, сматра нормом или нормалним, што се види и из примера са питањима и одговорима типа *Как тебе работается? Хорошо, нормально, обычно; Как вы себя чувствуете? Хорошо, нормально* (Вољф 1986: 99). И Н. Д. Арутјунова (Арутјунова 1987: 7) такође пише да је норма(лно) оно

⁴⁷ Е. М. Вољф (Вољф 2009: 133–134) пише: «Оценочные наречия при глаголе в большинстве высказываний не являются, строго говоря, показателями оценки, не выражают одобрения/неодобрения. В первую очередь они ориентированы на норму и показывают соответствие/несоответствие действия или состояния стереотипному. При этом, естественно, хорошо указывает на норму, а плохо – на отклонение от нее.»

⁴⁸ Равнотежа би постојала када би на једном крају била позитивна оцена (у руском *хорошо*), а на другом крају негативна (у руском *плохо*).

што је очекивано, предвидиво и свакодневно, те да одговор на питање *Как дела?* (срп. *Како је?*) – *Нормално* (срп. *Уобичајено*) не захтева експликацију због подударана схватања саговорника о томе шта је норма. У српском језику је ситуација иста: на питање које се поставља углавном у свакодневној комуникацији при поздрављању, најчешћи одговори су *добро* или *уобичајено*, тј. они су, као и у руском *хорошо* и *нормално*, синоними када нема одступања од очекиваног. Овде истичемо да су овакве реакције забележене и у асоцијативним пољима.

Слична ситуација је и код глагола умења и способности, када, како Е. М. Вољф на истом месту истиче, „*хорошо*“ појачава семе које говоре о стању ствари какво треба да буде, тј. да употреба модификатора не указује на оцену у смислу одобравања или допадања, већ на то да је нешто у складу са нормом, и наводи примере *хорошо водити машину, хорошо разбирати се в этом деле* – срп. *добро возити аутомобил, разумети се у нешто*.⁴⁹ Овде се могу додати и неки глаголи перцепције који су забележени као реакције у АП: *хорошо видети* значи да је нечији вид онакав какав треба да буде код здраве особе.⁵⁰

Издвајање код Е. М. Вољф (2009: 133–134) неколико група глагола код којих је обавезан прилог који изражава оцену – а то су, пре свега, глаголи који указују на начин понашања према другима (*обращаться, относиться, обходиться с кем-л. хорошо/плохо*), глаголи који говоре о понашању појединца (*держаться, вести себя, поступать хорошо/плохо*) и глаголи стања (*выглядеть, чувствовать себя хорошо/плохо*), који су такође представљени бројним примерима у анализираним АП – указује на, чини нам се, другу нијансу значења, а то је стремљење ка идеалном, јер су ове групе глагола углавном карактеристичне за односе у заједници (в. поделу реакција које смо дали у претходном поглављу), што захтева јасно уређене обрасце понашања како би она функционисала на задовољавајући начин. Схватање значења садржаног у лексеми *хорошо* (или *добро*) као стремљења ка идеалном илуструјемо примером из свакодневног живота: могуће је неком рећи да треба да се понаша боље/лепше него што је то случај у датом тренутку, да би се његово понашање оценило као добро/лепо, тј. као онакво како би требало да буде. Употреба компаратива као „степеннице“ да би се дошло до облика позитива упућује на то да форма позитива прилога (*хорошо* или *добро*) садржи сему вишег степена позитивне оцене. Н. Д. Арутјунова (1987: 12) пише:

«Соответствие аксиологической нормы представляет собой, скорее, должное, чем действительное. Достижение нормы есть цель, а не оправданная

⁴⁹ У српском није потребно додати прилог, позитивна оцена је имплицитно садржана у глаголу.

⁵⁰ Исто важи и за слух.

точка: хорошее бывает «уже» и «наконец», о плохом предпочитают думать в терминах «еще и «все еще». Однако, сколь бы оптимистично не смотрел на мир человек, он принимает хорошее не как повседневное, а как явление, заслуживающее внимания и поощрения. О хорошем сообщается, к нему привлекают внимание адресата. Идентификация хорошего с нормой производится не относительно действительного, а относительно идеального состояния мира.»

Наведени цитат, судећи по подацима добијеним из разматраних АП, објашњава велики број реакција⁵¹ које су повезане са, условно речено, хедонизмом, тј. са одмором, забавом, уживањем, боравком у пријатним условима итд, што указује на тежњу ка идеалном стању. Још један детаљ забележен у АП указује на схватање стања означеног са *хорошо* или *добро* као идеалног или макар посебно пожељног: постоје реакције које указују на ограничења које се асоцира са наведеним стимулусом (временско – *кончатся, не всегда* итд, ограничење објеката – *да не все, всем ли?* и др.), што имплицира несвакидашњост овог стања и због тога његовог вишег вредновања.⁵²

О позитивној оцени која указује на оно чему појединац стреми пише и Андрјухина (Андрјухина 2010: 54). Говорећи о нивоима система оцене, она издваја два нивоа: онај који је својствен за свакодневну свест људи (назива га „*переживаемый*“) и онај на којем се формира концептуално језгро људске егзистенције („*осознаваемый*“). Први ниво је дефинисан биолошким или социјалним потребама, а на другом, вишем нивоу, појединац и група којој припада спознају смисао живота. С обзиром на то да материјал АП рефлектује садржину језичке свести која се активира на основу најчешће успостављаних веза између стимулуса и реакције, што је у случају фреквентне лексеме-стимулуса као што је *хорошо* свакодневно, очекиване су реакције повезане са виталним и основним социјалним потребама, што је и представљено у претходно извршеној анализи објеката који се оцењују, где су најбројније оне у којима се експлицитно спомиње живот, док упадљиво недостају реакције које би указивале на више, духовне вредности. Ово је у складу и са класификацијом коју даје Маслоу (према Сурженко 2011: 6)⁵³, и који у посебну групу издваја хомеостатичке вредности (мир, сан, одмор, заштита и сл.), називајући их незрелим, и вредности егзистенције (рус. *ценности Бытия*),

⁵¹ У САС их је 65, у РАС 103.

⁵² Реакције типа *все* могу да се објасне као узроковане комуникативном потребом да се не улази у детаље у случају свакодневних конвенционалних разговора.

⁵³ У наведеном раду Л. В. Сурженко (2011) даје веома добар преглед историје аксиологије са основним ставовима о суштини и типологији система вредности, а детаљну библиографију радова посвећених категорији оцене даје и Е. В. Бабаева (2004) у рукопису докторске дисертације.

у које убраја истину, религију, лепоту, савршенство итд. Из приложене табеле види се да највећи део реакција припада подгрупи пасивног одмора и опуштања, а да следе активности везане првенствено за забаву у друштву.

Подаци из АП добијених на стимулус који је маркер позитивне оцене подударају се, наравно, са језгром језичке свести о којем говори Алефиренко (2010: 86):

«Ядро русского языкового сознания целесообразно определять по методике А.А. Залевской (1998: 28–44): из обратного ассоциативного словника выбираются имена концептов – существительные, вызванные наибольшим количеством стимулов: человек (773), дом (593), жизнь (494), друг (410), деньги (367), дурак (352), радость (300), дело (299), день (290), лес (289), любовь (289), работа (288), ребенок (267), стол (259), дорога (257), разговор (254), мужчина (249), мир (248), свет (246), дерево (241), парень (228), женщина (223), книга (223), счастье (216), вода (212), солнце (199), время (198), мальчик (198), машина (196), море (188), кино (188), муж (183), город (182), ответ (180), девушка (177), боль (174), товарищ (174), предмет (172), собака (171), ночь (171), хлеб (164), путь (150).»

Као што се може видети, у АП „хорошо“ појављују се лексеме високо позициониране у језгру језичке свести или у истом облику, или као концептуално повезане јединице:⁵⁴ дом, живот, пријатељ, новац, радост, посао, љубав, разговор, свет, светлост итд. Квантификација реакција у анализираним АП дозвољава успостављање хијерархије међу објектима који се вреднују: на врху лествице је живот, следи уживање у пасивном одмору, затим различите активности и стања у оквиру социјалног живота у заједници, потом остале активности и активан одмор. Менталне способности, али и материјалне вредности на овој лествици налазе се ниско.

IV Закључак

Спроведена анализа двају асоцијативних поља са више од хиљаду сто реакција показала је сву сложеност веза коју полисемантични стимулус може да формира. Без обзира на то што су асоцијативни експерименти, чији резултати су РАС и САС, спроведени у различито време и

⁵⁴ На пример, у језгру се идентификује *разговор*, а у посматраним анализираним АП имамо различите лексеме које указују на значај комуникације; у језгру се налази *книга*, а у нашим АП *чишање*; у језгру су дрво, сунце, море, а у нашим АП је велики број реакција које укључују неке од наведених, али и друге које су повезане са природом.

са различитим испитаницима,⁵⁵ квалитативне и квантитативне разлике међу издвојеним групама нису велике, а не бележе се ни групе у једном АП које не постоје у другом, што потврђује стабилност у менталном лексикону говорника у вези са наведеним стимулусом. У АП „*хорошо*“ присутни су парови стимулус-реакција који недвосмислено омогућују реконструкцију свих функција које у својству придева, прилога, предикатива и речце може да има наведена лексема, као и свих значења наведених у речницима. Констатовано је и постојање веза на семантичком, когнитивном и прагматичком нивоу.

Семантичка анализа реакција које садрже објекат оцене, без обзира на то што је оцењивање субјективан чин сваког од учесника у асоцијативном експерименту, дозволила је груписање сличних реакција на такав начин да се успоставила хијерархијска структура у којој, с обзиром на то да су у језичкој свести просечних говорника присутна пре свега знања из свакодневног живота, доминирају виталне, хедонистичке и социјалне вредности. Прегледно представљене групе објеката и активности које су оцењиване омогућиле су повезивање са раније спроведеним семантичким истраживањима у вези са лексемом *хорошо* као маркером оцене, и утврђено је да је чест случај схватања значења лексеме не само као маркера позитивне оцене, него и као норме, али и као идеала, што захтева даље анализе. Сматрамо да ће испитивање других асоцијативних поља са стимулусима који су истовремено и маркери оцене, а пре свега АП *илохо*, што је предмет наше наредне анализе, допринети стварању јасније слике о систему вредности и оцене у језичкој свести.

С обзиром на то да постоје асоцијативни речници и за друге језике, пред истраживачима је и могућност да упореде резултате и дођу до нових сазнања у вези са процесом и објектима оцене.

Цитирана литература

- Ајдачић, Д. (ур.) О вредностима у српском језику. Београд: Алма, 2015.
- Алефиренко, Н. Ф. Лингвокултурологија: ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта, Наука, 2010.
- Андрюхина, М. С. «Аксиологическая оценка» как один из базовых концептов лингвокултурологии и теории культуры». Мир науки, культуры, образования 3 (22), 2010, 54–58.
- Арутюнова Н. Д. «Аномалии и язык (К проблеме языковой «картины мира»)». *Вопросы языкознания* 3, 1987, 3–19.
- Бабаева, Е. В. Лингвокултурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира (рукопис докторске дисертације). 2004. До-

⁵⁵ Експерименти за РАС спровођени су почетком, а за САС крајем деведесетих година 20. века.

- ступно на: <<http://www.dissercat.com/content/lingvokulturologicheskie-karakteristiki-russkoi-i-nemetskoj-aksiologicheskikh-kartin-mira#ixzz5FPhLtXbi>>
- Бартминьский Е. «Место ценностей в языковой картине мира». [В:] И. А. Седакова (отв. ред.). Эволюция ценностей в языках и культурах. Москва: Пробел-2000, 2011, 51–80.
- Березович, Е. Л. «К этнолингвистической интерпретации семантических полей». Вопросы языкознания 6, 2004, 3–25.
- Богданова, М. А. «Хорошо – частица». Вестник МГОУ. Серия “Русская филология” 4, 2013, 29–34.
- Вольф Е. М. «Оценочное значение и соотношение признаков „хорошо/плохо”». Вопросы языкознания 5, 1986, 98–106.
- Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Изд. 4-е. Москва: Книжный дом «Либроком», 2009.
- Ивић, М. „Когнитивни и граматички аспекти евалуације изразом *добар* (-а, -о)”. Јужнословенски филолог 11, 2005, 1–10.
- Караулов, Ю. Н. Ассоциативная грамматика русского языка. Москва: Русский язык, 1993.
- Караулов, Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть. Москва: ИРЯ РАН, 1999.
- Серебренникова, Е. Ф. «Ключевые понятия аксиологического анализа». [В:] Лингвистика и аксиология: этносемиотика ценностных смыслов: коллективная монография. Москва: Тезаурус, 2011, 27–40.
- Стефановић, М. „Од асоцијативног речника према асоцијативној граматички”. [У:] Асоцијативни речник српског језика. П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. Београд: Београдска књига; Службени лист СЦГ; Филолошки факултет, 2005, 23–55.
- Сурженко, Л. В. «Ценности личности: философский и психологический анализ понятия». Научный журнал КубГАУ 65 (01), 2011, 1–11.
- Толстая, С. М. «Категория оценки в языке и тексте». [В:] С. М. Толстая (отв. ред.) Категория оценки и система ценностей в языке и культуре. Москва: Индрик, 2015, 11–32.
- Bartmiński, J. Polskie wartości w europejskiej aksjosferze. Wybór i redakcja S. Niebrzegowska-Bartminska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014.

Извори

- Словарь русского языка: В 4-х т. Под ред. А. П. Евгеньевой. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Русский язык, 1981–1984.
- Ожегов, С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. Под редакцией Н. Ю. Шведовой. Издание 14-е, стереотипное. Москва: Русский язык, 1983.
- Уфимцева, Н. В., Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. Славянский ассоциативный словарь. Москва, 2004.

Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкассова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов Русский ассоциативный словарь в 2-х томах.. Москва: Издательство Астрель, 2002.

Мария Стефанович

АНАЛИЗ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ *ХОРОШО* – ОТ ЗНАЧЕНИЯ К ЦЕННОСТЯМ

Резюме

Слово *хорошо* в русском языке многозначно и может принадлежать к разным частям речи, так что в ассоциативных полях возникают гетерогенные связи между стимулом и реакциями. Мы анализировали материал, представленный в Славянском ассоциативном словаре и в Русском ассоциативном словаре (всего 1101 реакция). Стимул *хорошо* одновременно является оценочным предикатом, так что анализ содержания ассоциативных полей указывает и на элементы, которые входят в систему ценностей. Разнообразие реакций было причиной двустепенной классификации. Первичное подразделение реакций на основании отсутствия или присутствия эксплицитного объекта оценки позволило с одной стороны проверить на новом материале результаты семантических исследований в связи с значением стимула, и с другой стороны построить условную иерархию ценностей, которая относится к повседневной жизни среднего носителя русского языка.

Ключевые слова: вербальные ассоциации, оценка, хорошо, русский язык